

Szászok a magyarság és a románság közt

ÉRTEKEZÉSEM CÍME egy kis magyarázatra szorul: lényegében az erdélyi szász-román kapcsolatokról akarok szólni, de mindig azt az elvi tanulságot vizsgálva, hogy mit jelentenek ezek a kapcsolatok a magyarság szempontjából. Volt-e szerepe a magyarságnak a szász-román kapcsolatok létrejöttében, s ha igen, milyen volt ez a szerep? Másfelől a szász-román kapcsolatok módosították-e a két népnek a magyarsághoz való viszonyát? Segítettek-e hidat építeni a magyarság felé, vagy eleve, már létrejöttükben is a magyarság ellen irányuló célzat érvényesült-e? Ilyen és hasonló kérdésekre keresve feleletet, mégis indokoltnak tartom azt a címet, melyet szerény mondanivalómnak adtam.

Ezekre a kérdésekre nem könnyű feleletet találni. Igaz, hogy az erdélyi szász, sőt kisebb mértékben a román tudomány is évek óta foglalkozik a szász-román kapcsolatok feltárással. A kutatás ebben az irányban azonban nagyobb lendülettel éppen 1918. után indult meg, azokban az években, melyeknek politikai légköre igen kevésbé volt alkalmas arra, hogy a magyarság szerepéről a szász-román politikai kapcsolatok körül helyes ítélet alakuljon ki. Mindkét fél, a szász is, meg a román is, természetesen arra törekedett, hogy a kölcsönös kapcsolatok megvilágításánál lehetőleg saját kezdeményező, műveltségterjesztő munkáját igyekezzék kidomborítani és magának igényeljen minden érdemet. De mindkét fél csodálatosan megegyezett abban, hogy a magyarság szerepét a kölcsönös kapcsolatok létrejöttében és alakulásában lehetőleg tagadja, vagy legjobb esetben elhallgassa. Ilyen módon a szász-román kapcsolatok feltárással szemben rendszeresen kettős elfogultság vezette a kutatókat; kétszeres kritikával kell vizsgálat alá vennünk az eddigi eredményeket, ha e kapcsolatokat a mi szempontunkból is helyes megvilágításban óhajtjuk látni.

Az erdélyi szász tudománynak a világháborút követő évtizedben megjelent alkotásai egyébként feltűnően mutatják az új hagyományteremtés szándékát is. Igaz, hogy lényegileg ezekben a munkákban is általában az a szellem szólal meg, mint a szász történetírás háború előtti műveiben. A középponti gondolat most is az ún. »anyaországgal«, azaz Németországgal való szellemi egység tudata, a törekvés itt is az, hogy ez a tudat a történelmi fejlődés szétágazó részjelenségeiben is világosan bontakozzék ki az olvasó előtt. Az addig magasan értékelt közvetítő tényezők rajza — a Habsburg-monarchia és a magyarság — azonban mindinkább elmosódik. A szász történetírók a Habsburg-monarchiának és a magyarságnak a

háború után kialakult új helyzetben már nem tulajdonítanak a szász történelem szempontjából olyan jelentőséget, mint ezt addig hangsúlyozták. E helyett műveikben — halványan és bizonytalanul, de mégis észrevehetően — egy új történelmi folytonosság körvonalai tárulnak elénk: a szász-román együttműködésé és szolidaritásé. Különösen tanulságos ebből a szempontból vizsgálat alá vennünk *Teutsch Frigyes* hatalmas szász történetírásának 1926-ban megjelent utolsó kötetét. Az érdekes szász történetíró ebben a kötetben a kiegyezéstől 1919-ig haladó fejlődést rajzolja, s ez különösen alkalmas volt az új hagyományteremtő gondolat kidomborítására. De érdekes megfigyelnünk, hogy e gondolat hatása alatt a történetíró visszatekintéseiben miként módosul a régi korszakok képe is, miként értékelődnek át a kutatás addig megtámadhatatlannak hitt és véglegesnek elfogadott eredményei. Legyen szabad bizonyítékul csupán egy példát említenem. *Teutsch Frigyes* az 1905-ben elhunyt *Höchsmann János* történelmi kutatásairól szólva, különös melegséggel méltatja azt az érdemét, hogy új szempontból világította meg a szászok magatartását a Ferdinánd és Zápolyai közt lefolyt küzdelemben: a szászok — mondja *Teutsch Frigyes*, *Höchsmann* szerint — Zápolyaival Erdély különállásáért harcoltak, míg végre Ferdinánd »praktikáinak« sikerült őket egy időre a maga számára megnyernie. 1918. előtt a szász történetírás a Ferdinánd és Zápolyai trónharcáról és ezzel kapcsolatban a szászok állásfoglalásáról szólva nem győzte hangoztatni a »Deutsche Treue«-t, ezzel is jelezve, hogy milyen súlyt helyez a szászok Habsburg-hűségének kidomborítására. Annál feltűnőbb, hogy *Teutsch Frigyes* *Höchsmann* régen feledésbe merült kutatásainak csak 1926-ban szentel figyelmet, mikor megállapításaihoz némi politikai mellékíz is járul. Természetes, hogy minél előbbre haladunk az erdélyi szász történelemben, annál érezhetőbb *Teutsch Frigyes* előadásában a szász-román szolidaritás gondolatának ereje. A 19. század történelmében a »magyar hatalomvágy« ellen viselt harcok rajzánál különösen bőven adódik alkalom e gondolat hangsúlyozására. *Teutsch* meleg rokonszenvvel emlékezik meg *Baritiúnak* 1874-ben lefolyt sajtópöréről, melyben erdélyi szász ügyvéd képviselte sikeresen az »igaz« ügyet, s az erdélyi szász politikusok mellett részvétellel adózik a román ügy börtönviselt hőseinek: *Bobancunak*, *Slavicinak*, *Albunak* és társainak. Hálásan jegyzi fel *Teutsch*, hogy *Trefort* 1879-ben tárgyalt népiskolai törvényjavaslatával szemben a magyar főrendiházban az erdélyi szászok helyett is román főrendek foglaltak állást — mint mondja — sikertelenül! *Trefort* középiskolai törvényjavaslatának is az egyesült szászság és románság volt egyedüli komoly ellenzéke. Különös figyelmet szentel *Teutsch* e szolidaritásnak az *Apponyi-féle* népoktatási törvényjavaslat ellen vívott parlamenti küzdelem ismertetésénél. *Popovics*, *Vajda*, *Maniu*, de különösen *Goldis* beszédei ékes fegyvertényként bontakoznak ki az olvasó szeme előtt. A magyar kisdédóví-törvényjavaslattal szemben viszont *Sturdza* román szenátort lépteti fel tekintélyként, akinek nyilatkozata szerint ez a törvény »ázsiai barbárság s európai néphez méltatlan«. Legrészletesebben *Tisza István* megegyezési kísérletei kapcsán emlékezik meg *Teutsch* a románokról, s bár sajnálja, hogy a múltban a testvéri együttműködést gyakran megzavarta az a körülmény, hogy a románok kész eszközei lettek a mindenkori kormányoknak s a szászokban csak ellenséget láttak, — meleg rokonszenvvel és megértéssel az ország »egyik legelnyomottabb és legüldözöttebb népfajának« nevezi őket. Szemelvényeinket tetszés szerint folytathatnók, de úgy gondoljuk, eddigi példáinkból is meggyőzően kitűnik, hogy *Teutsch* összefoglaló műve az elfogultság említett kettős ré-

tege mellett az új hagyományteremtés szándékával is megnehezíti a szász-román kapcsolatok magyar szempontból tárgyilagos megítélését.

Mindezekkel a gátló tényezőkkel számolnunk kell. A magyar kutatás az utóbbi esztendőekben rámutatva a magyarság sokirányú ösztönzésére és kezdeményezésére a román szellemi élet, főképp pedig a román tudomány és irodalom kialakulásában, gyakran vetített fényt a szász-magyar művelődési kapcsolatok némely részletére is. Legyen szabad ebből a szempontból csupán *Gáldi László* alapos tanulmányaira hivatkoznom. Mind ő, mind a többi magyar kutató tárgyilagosan mutatott rá a szászság műveltségterjesztő érdemeire a szász-román kapcsolatok néhány szakaszában, de természetesen nem hagyhatták figyelmen kívül a magyarság szerepét sem. Úgy hisszük azonban, hogy még igen sok részletet nem látunk tisztán; ezeknek feltárására egyformán kötelez az igazság tudományos szolgálata és a magasabb nemzeti érdek. Kötelez akkor is, ha a szász-román kapcsolatok vizsgálatánál többnyire magyarelles szándékokba ütköznénk, ha e kapcsolatok vizsgálatának eredménye magyar szempontból lehangoló, elszomorító kép lenne is. Mert hiába akar-nók szépíteni a valóságot; bármennyire számot vetünk a szász, meg a román kutatók elfogultságával, el kell ismernünk, hogy a szász-román kapcsolatok egy része valóban magyarelles célzattal jött létre. Ez a keserű igazság azonban nem menthet fel bennünket a kapcsolatok szigorúan tárgyilagos vizsgálata alól. Csak akkor járhatjuk biztosan a jövő közös útját, ha illúzió nélkül ismertük meg népeink egymás közötti viszonyát a múltban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSUNKBAN természetesen nem térhetünk ki a szász-román kapcsolatok egész történetére, csupán néhány jellemző példát ragadunk ki, mely az eddigi magyar szakirodalomban kevésbé szerepel. Legkevésbé látjuk a magyarelles célzatot a szorosabb értelemben vett művelődési kapcsolatoknál, melyeknek helyes megítéléséhez azonban mégis szükség lenne kutatóink helyreigazító, kiegészítő munkájára. A népi hagyomány körében mutatkozó kapcsolatok feltárásánál pl. a szász kutatók már régebben azt próbálták bizonyítani, hogy Ámor és Pszihé története, mely Apuleiusnál olvasható, román közvetítés útján került az erdélyi szász mesébe. A közvetítés útja persze homályban maradt, mert a történet magyar változatait csaknem teljesen figyelmen kívül hagyták. Hasonlóan egyoldalú eljárás volt a román népdalkutatás részéről a »dákoromán« népdal hatásának tulajdonítani az erdélyi magyar meg szász népdalok bevezető természeti képét. Mindenki, aki akár csak felületesen is ismeri a magyar népdalt, tudja, hogy a bevezető természeti kép legjellegzetesebb ősi sajátossága. — Áttérve a szellemi fejlődés dokumentumaira tudjuk, hogy a humanizmus, reformáció és általában a román írásbeliség megindulása körül adódó szász-román kapcsolatokat kutatásunk magyar szempontból is kielégítően tisztázta. Tudjuk pl., hogy Frankensteini Franck Bálint 1679-ben magyar alexandrinusokban fordította le Ovidius szentenciáit négy nyelvre: magyarra, németre, románra és szász tájnyelvre; a fordítás román szövegei a román irodalom legrégebb, időbelileg rögzíthető költői kísérletei közé tartoznak. Franck fordításaiban magyar helyesírást használ — amint a korabeli román nyomtatványokban általában találkozunk magyar helyesírással — és mintája valószínűleg Fogarasi István 1558-ban megjelent zsoltárfordítása volt.

Kevésbé ismert az újabbkori szász-román kapcsolatok néhány magyar szempontból fontos fejezete. A XVII. században a Havasalföld és Moldova korábban

szász telepei egyre inkább beolvadtak a gyorsan szaporodó románságba, a XVIII. században viszont új szász kivándorlás indult meg Erdélyből a Kárpátokon túl eső területekre. A kivándorlást előmozdíthatta az a körülmény is, hogy a szászok között a XVIII. század folyamán erősen terjedt a román nyelv ismerete. Heydendorf Konrád medgyesi polgármester II. Józsefet kísérve egyik erdélyi útján, tolmácsként szerepelt az uralkodónak egy román paraszttal folytatott beszélgetésénél. II. József a tolmácsolás után megkérdezte tőle, jól bírja-e a román nyelvet, mire Heydendorf azt válaszolta, hogy az ő székében minden szász úgy beszél oláhul, akár anyanyelvén, hiszen naponta akad dolguk egymással és az oláhoknak eszükbe sem jut, hogy a szászok nyelvét megtanulják. A szász vállalkozási kedv, meg egyéb körülmények mellett nyilván a román nyelvismeret terjedése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a 19. század első felében számottevő polgári, különösen iparos réteget találunk a Kárpátokon túl lassabban fejlődő román városokban. Ez a réteg a szellemi életbe is egyre erősebben bekapcsolódik, annál inkább, mert a szász értelmiségből is többen Moldvában telepednek le, és írói meg tudományos munkásságukkal a románság szolgálatába állanak. A szász értelmiség Romániába szakadt tagjai közül sokoldalú munkásságánál fogva elsősorban *Flechtenmacher Keresztély* érdemel figyelmet. Flechtenmacher a moldvai kormány meghívására 1813-ban ment Jassyba, hogy ott *Ananias* görög jogtudóssal együtt a moldvai polgári törvénykönyvet megszerkessze. Később, — mikor a gimnáziumokba bevezették a német nyelv tanítását — mint tanár működött, majd állami jogtudóssá nevezték ki, 1835-ben pedig kulturális érdemeinek elismeréséül az örökös bojárok rendjébe emelkedett. Flechtenmacher sokirányú működése román szempontból valóban figyelemre méltó: Moldvában ő vezette be a korszerű jogszolgáltatást és fáradhatatlan szervezőkészségével, szüntelen ösztönzéseivel új, választott hazája szellemi életének köztisztelőben álló, vezető személyisége lett. Irodalmi munkássága magyar szempontból legalább is naiv tájékozatlanságra vall történelmünk fontos szakaszaiban, s ezt a tájékozatlanságot lelkes románbarátsága sem érteti meg. Hol németül, hol románul ír. 1839-ben az új esztendőre írt terjedelmes költeménye a román népnek, a régi Róma méltó fiainak hősi tetteit magasztalja: a román dicsőség legnagyobb megtestesítője azonban nem más, mint Hunyadi János, a második Traján, aki rettenthetetlenül szembeszállt az ozmán birodalom előretörésével. Román hősként áll előttünk Hunyadi Flechtenmacher egy másik hosszabb költeményében is, de itt mellette áll méltó utóda, Széchenyi István, a magyarság fia is. A Vaskapu megnyitása a hajózás számára, mely a nyugati művelődés végleges győzelmét jelenti a keleti barbársággal szemben, a szász költő szerint nem egyéb, mint Hunyadi hősi harcának diadalmas és korszerű betetőzése. Aligha lenne igazunk, ha Flechtenmacher torz történet szemléletében elfogultságot vagy éppen magyarelles célt az akarnánk felfedezni. Egyszerűen naiv tájékozatlansággal állt a magyar történelemmel szemben, vagy pedig eszményei szellemében vegyítette a magyar és román történelem részleteit. Mert Flechtenmacher szívvel-lélekkel a nyugati szabadelvű eszmék híve volt. Rendületlenül hitt a népek testvéri egyesülésében s e cél érdekében kereste a kapcsolatot — a román, sőt a magyar szellemi élet felé is. Fia, Sándor a 19. század negyvenes éveiben a régi Románia, főként a Havasalföld zenei életét próbálta európai színvonalra emelni és a magasabb kultúrájú országok zenei fejlődésébe bekapcsolni. Munkássága részleteit vizsgálva a magyar előzményekre, erdélyi főuraink hatékony zene pártolására és erdélyi városaink vi-

rágzó zenei életére kell gondolnunk, melyre éppen a legutóbbi években meggyőzően mutatott rá zenetörténeti irodalmunk. Ezek a magyar előzmények teremtették meg az előfeltételeket *Flechtenmacher Sándor* törekvései számára is. Ő maga mint zeneszerző különösen néhány dalával kétségkívül maradandó értékeket adott a román zeneirodalomnak, de szervező munkáját, s ennek zenei kultúrát teremtő eredményeit a magyar példaadás nélkül csak hiányosan értjük meg. A szász-román kapcsolatok ismételten azt is igazolják, hogy a magyarság gyakran hatékonyan támogatta a román művelődési törekvéseket. Érdekes és eddig kevésbé ismert példát találunk erre az első román nyelvű hírlap megindítására irányuló kísérletek körül. A szász kutatás rámutatott arra, hogy a *Bausznern* Frigyes által 1776-ban alapított nagyszabedbeni Szent András szabadkőműves páholy, melynek sok magyar és román tagja is volt, az alapítás után nemsokára irodalmi társasággá alakult át és több szász meg román szellemi mozgalom középpontja lett. Ebben a társaságban merült fel először egy erdélyi román hírlap megindításának terve. A tervet leghatékonyabban *Bánffy György* szabadkőműves »testvér«, erdélyi gubernátor karolta fel, aki 1789-ben maga járt el Bécsben, hogy megszerezze a lapengedélyt és biztosítsa a kedvezményes postai szállítást. Fáradozása azonban nem járt sikerrel: a lapengedélyt megszerezte ugyan, de a kedvezményes postai szállítást a bécsi udvari kancellária nem volt hajlandó biztosítani. Ilyen módon a hírlap megindításának terve nem valósulhatott meg, sőt az ez irányú kísérletek később is sikertelenek maradtak, mert a reakció előretörésével az udvari körök az erdélyi románságot is féltették a francia forradalmi eszméktől, és hitük szerint minden hírlap közvetve, vagy közvetlenül ezeket terjesztette.

Hasonló magyar érdekű részletek bőven akadnak a szász-román művelődési kapcsolatok történetében. Közvélemény-formáló hatásuk évtizedeken keresztül, sőt olykor napjainkig érvényesül — rendszeren a magyarság hátrányára. Tárgyilagos fel-táráruk, részletes vizsgálatuk éppen ezért fontos feladat; fontos azért is, mert ismételten a tények erejével igazolják a magyarság kezdeményezését a dunavölgyi népek szellemi életének kialakulásában.

MÉG NAGYOBB FIGYELMET ÉRDEMELNEK a XIX. század negyvenes éveitől kezdve fejlődő szász-román politikai kapcsolatok, melyekben már közvetlenül és tudatosan érvényesül a magyarelles szándék. *Flechtenmacher Keresztély* példája mutatja, hogy a szász értelmiség a nyugati liberális eszmék szellemében közeledik a románsághoz. Elvéve hallunk ugyan hangokat a szász sajtóban és irodalomban a »román veszedelemről« is, de nagyobb hatást nem keltenek. A «román veszedelem» hangoztatása szász részről a negyvenes években fellángoló nyelvi harc folyamán egyébként sem őszinte: rejtett célzata az, hogy a szász nép vezetői ezt a veszedelmet idézve hatékonyabban gáncsolhassák el a magyar nemzeti reformpolitika törekvéseit. Különösen érdekes ebből a szempontból *Roth István Lajos*, az ismert nagy szász népnevelő *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* c. sokat idézett röpiratának »Panslavismus oder Wallachen und Adel« feliratú fejezete. »A kolozsvári országgyűlésre egybegyűlt urak — olvassuk itt — hadd teremtsenek csak hivatalos nyelvet és örüljenek, hogy a gyermek megszületett; arra azonban semmi szükség nincs, hogy valamelyik erdélyi nép nyelvét országos köznyelvnek nyilvánítsák. Ez a köznyelv nem a német lesz, de a magyar sem, hanem az oláh... Hiába dugja a kergetett strucc fejét a bokorba. Mihelyt két különböző nemzetiségű atyafi

találkozik, akik nem érik meg egymás nyelvét, rögtön az oláhhoz folyamodnak, mint biztos tolmácshoz». A szász kultúrpolitikus egyébként saját népe szempontjából nem tartja aggályosnak az oláh nyelv elöretörését, csupán azért hivatkozik rá, hogy gondolatsora végén annál hatásosabban emelje fel komor, intő szavát az országgyűlési rendek felé: »Urak! Szelet vettek és vihart arattok majd!«

Az unió körül harccá élesedett vitában a szász történetírók és publicisták szerint könnyen alakulhatott volna ki természetes szövetség a szászok és románok között, — ha az erdélyi szász meg román közvélemény önmagában is nem oszlott volna meg a Magyarországgal való közjogi kapcsolat kérdésében. De mindkét nép soraiban akadtak súlyos szavú, köztiszteletben álló férfiak, — példaként csak *Cipariu* és *Gooss* nevét említjük — akik nemcsak elkerülhetetlenek, hanem egyenesen kívánatosnak tartották a Magyarországgal való egyesülést. A legtöbben tanácstalanul álltak és tehetetlenül vergődtek a nehéz elhatározás kényszerében.

A harcban néhány szász író és politikus mégis határozottan a román megoldás mellett szállt síkra. Köztük elsősorban a regényíró *Roth Dánielt*, a »Transsylvania« szerkesztőjét kell kiemelnünk, akinek 1848. májusában Nagyszebenben névtelenül megjelent röpirata »Von der Union nebenbei ein Wort über eine mögliche dakoromanische Monarchie« egy ideig szenvedélyes viták középpontjában állott. Roth Dániel Bécsben töltött teológiai tanulmány évei után Jassyba került német lelkésznek. Itt Flechtenmacher Keresztély társaságában és az előkelő bojár-családokkal való érintkezésben támadt fel mély rokonszenve a románság iránt. Igaz, hogy nemsokára elhagyta Jassyt, sőt a lelkészi pályának is hátat fordított és Münchenbe ment, hogy ott orvosná képezze ki magát, de románbarátságát változatlanul megőrizte. Erdélybe visszatérve mégis lelkészi állást vállalt Hermányban, mint közíró, majd mint lapszerkesztő azonban csakhamar a politikai élet sodrába került. Röpiratában az unió kérdését természetesen mindenekelőtt a szászok szempontjából vizsgálja. Ebben a súlyos kérdésben az országgyűlés szerinte semmi esetre sem dönthet a harmadik rendi nemzet, a szászság nélkül, a szászoknak pedig életérdeke, hogy az unió ne jöjjön létre, mert ez ősi jogaiknak és politikai súlyuknak feladását jelentené. Ezért a szász nép ne tüntessen elhamarkodott módon a magyarság mellett, amint ezt a brassóiak tették, hanem őrizze meg józanságát, egységét és egyszerűen ne küldjön követeket az országgyűlésre. Pozitív javaslata az, hogy a szászság lépjen szorosabb közjogi kapcsolatba a románsággal; közös állásfoglalásuk és törekvéseik célja pedig egy nagy dakoromán birodalom legyen, mely Erdélyt, Moldovát és a szűkebb Romániát egyesítse az osztrák császár uralma alatt. »Dácia jövője — mondja Roth Dániel — egyébként is a számbelileg erős románság kezében van«. Román szempontból pedig szerinte egyedül a javasolt nagyromán megoldás a helyes, mert Erdély nélkül a jövő Romániájának »igen kedvezőtlen földrajzi helyzete lenne, s már ezért sem állhatna meg sokáig, Erdéllyel együtt viszont kerek, zárt szilárd egységet alkothatna az ország«. De igen kedvezőnek látja ezt a megoldást szász szempontból is: a románság hálát érezhet a szászok iránt, akiknek földjén mindig szabadnak tekinthette magát, így joggal remélhető, hogy a németiség a megalakuló román birodalomban nemzeti jellegét megőrizve, valláserkölsi, művelődési és politikai szempontból egyformán sokat ígérő fejlődés elé tekinthet.

Érdekes, hogy Roth Dániel merész tervét a szász és román értelmiség éppen olyan beteges agyrémnek tekintette, mint a magyar közvélemény. A szász sajtó

részéről az élénk képzeletű államszervező mindjárt a röpirat megjelenése után szigorú leckéztetést kap: hagyja abba a románság izgatását, mert ez aligha hálálja majd meg »apostoli« ébresztő munkáját. A szász sajtó intelmeit megértjük: Roth Dániel terve a szászág legféltettebb kincsének, a privilégiumoknak épségben tartására sem nyújtott több garanciát, mint a Magyarországgal való unió, de nem vette eléggé figyelembe a német faji gondolatot sem, mely ekkor már az egész szász értelmiséget egyformán áthatotta. De érthető volt a román közvélemény idegenkedése is: ha józanul gondolkodott, a névtelen röpiratíró koncepciójában alig láthatott egyebet, mint ravasz fogást arra, hogy a románságot gyanúba keverje és kompromittálja; ez a koncepció — mondották az erdélyi románok politikai vezetői — inkább a gyanúsító, mint a gyanúsított jellemére vet árnyékot. Ez az ítélet néhány évtizeden keresztül változatlanul fenntartotta magát; csak a kilencvenes években figyeltek fel Roth Dániel röpiratára: lefordították román nyelvre, méltatták mély megértését a románság törekvései iránt, 1918. után pedig mint Nagyrománia első publicisztikai dokumentumát magasztalták. Végül a magyarsággal szemben Roth Dániel maga is annyira vétkesnek érezte magát, hogy a honvédcsepatoók előrenyomulásakor Romániába menekült; nem is tért vissza többé szűkebb hazájába: szemevilágát veszítve, honvágtyól gyötörve kínlódta át életének utolsó 10 esztendejét. Rendíthetetlen románbarátsága szépirodalmi munkáiban is minduntalan kifejezésre jut. Románjai idealizált alakok; nem félvad barbárok, hanem magas erkölcsi fokon álló, fejlett jogérzéssel bíró, bátor és lovagias emberek. Különösen »Der Pfarrhof von Kleinschenk« c. kuruc kori novellájának egyik alakja, Mustez béres, valóságos Jókai-hős, aki eszményien tiszta lelkével és ragyogó tehetségével az egész világot bámulatba ejti.

Hasonló módon, mint Roth, gondolkodott egy ideig az erdélyi kérdéstről a szászok egy másik érdekes író egyénisége, *Marlin József* is. Lángoló szabadságszeretete és vérmérséklete valóban emlékeztet *Petőfi*ére, akivel a szász irodalomtörténet-írók szívesen hasonlítják össze. Nyugtalan vére azonban szüntelenül egyik táborból a másikba hajtja. A márciusi napok lendülete magával ragadja: Pestre megy, beáll nemzetőrnek és a szerkesztésében megjelenő »Pesther Zeitung«-ban közreadja politikai programját »Politisches Programm an die Siebenbürger Sachsen« címen, melyben lelkes hangon próbálja megnyerni szűkebb honfitársait a magyar szabadság és az unió ügyének. De csakhamar éles fordulat áll be magatartásában, s már 1848. októberétől kezdve olyan szellemben szerkeszti a »Pesther Zeitung«-ot, hogy menekülni kénytelen, mikor a honvédcsepatoók Pest-Budát elfoglalják. Mariin alig egy esztendő múlva osztrák szolgálatban fejezi be rövid, hányatott életét.

A románság felé már bécsi tanulmány évei alatt érdeklődéssel fordul, valószínűleg egy román diáktársa ösztönzésére. Egyik bécsi folyóiratban terjedelmes tanulmányt közöl a román nyelvről, népköltészettről és irodalomról, és sikerrel fordít román népdalokat. Még fontosabb azonban, hogy szász néptársaival szemben is hangsúlyozza a románság jogos politikai igényeit és még magyarbarát programjában is elengedhetetlennek tartja ezeknek az igényeknek a kielégítését. Szépirodalmi művei, különösen »Baba Noak, der Walache« c. novellája és »Horra« c. töredékben maradt regénye, ugyancsak tele van a románság iránt érzett rokonszenvének megnyilatkozásaival. Hora és Kloska lázadását a liberalizmus szellemében éppen úgy a nagy világszabadságharc egyik szakaszának tekinti, mint a francia

forradalmat, vagy a magyar szabadságtörekvéseket, s ezért fenntartás nélkül lelkesedik érte. A román népszerűek tragikumai szerint az volt, hogy megelőzték korukat és »minthogy saját soraikban a szabadságnak még gondolatát is megelőték, a törvény bosszúja régi igájukba hajtotta őket vissza«.

Érdekes, hogy egyidejűleg Schuller János Károly, érdemes szász tudós mérőben más álláspontot foglal el a románok eredetét és közjogi helyzetét illetően. Míg Roth és Mariin a románok római leszármazását hirdették a szépirodalomban és publicisztikában, Schuller germán eredetűeknek, vagy legalább a germánok rokonainak tartja őket, s ezt a nézetét csak életének utolsó éveiben volt hajlandó revízió alá venni. Szász-román politikai kapcsolatokra nem gondol: mint a szász értelmiség legnagyobb része, Schuller is többé-kevésbé önálló Erdély keretében látta biztosíthatónak a szászok privilégiumait s ezzel zavartalan politikai megismerési fejlődését.

1867. után megint ismételtelen került sor alkalmi politikai összefogásra a szászok és a románság vezetői között az országgyűlésen és az országgyűlésen kívül. Mint Teutsch művével kapcsolatban említettük, a szász és román képviselők a nemzetiségi törvényjavaslatok tárgyalásánál gyakran harcoltak egymás mellett, természetesen mindig elsősorban saját népük érdekeit tartva szemük előtt. De helyi jellegű választásoknál is szívesen szövetkeztek, magától értetődően nem a magyar törekvések támogatására. Szász és román politikusok együtt csatlakoztak ahhoz a mozgalomhoz, melyet 1882-ben *Steinacker* Ödön, a magyarországi német népi öntudatú polgárság politikai vezére indított abból a célból, hogy egységes arcvonalban egyesítse a magyarországi nemzetiségeket, valamennyi sérelmük orvoslására. *Steinacker* mindenekelőtt hatalmas munka kiadását tervezte »Recht, Beschwerden und Forderungen der nicht magyarischen Bewohner Ungarns« címen és körlevélben anyaggyűjtésre szólította fel a magyarországi nemzetiségek vezető férfait; a körlevélhez kérdőívet is csatolt, mely rendkívül érdekes világot vet a hazai kisebbségek fejlődésénél felmerülő szempontokra. A kezdeményezésnek országos szempontból nem lett ugyan meg a kívánt eredménye, de tudjuk, hogy a szászok és román politikusok egymással egyetértve, egységes elvek szerint válaszoltak *Steinacker* kérdőíveire.

Mindezek a kapcsolatok és tapasztalatok kétségtelenül az 1919-ben Megyei kimondott csatlakozásnál is érvényesültek és Nagyrománia belső életének első éveiben legalább átmenetileg eredményesnek látszó szász-román együttműködésre vezettek. A szász-román kapcsolatoknak ezzel a legújabb szakaszával nem foglalkozunk részletesebben. Meggyőződésünk, hogy még alakulóban vannak. A legutóbbi esztendő szász publicisztikája félreérthetetlenül súlyos belső nyugtalanságot, új utak keresését tárja elénk, mely elsősorban a szász-román viszony gyökeres tisztázásához fog majd vezetni.

EGYIK ISMERT erdélyi népi anekdota elbeszéli, miképpen akarják Erdély népei a keresztre feszített Megváltó testét szégyenletes helyzetéből megszabadítani és tisztességesen eltemetni. A magyar ember jót káromkodik és azt ajánlja társainak, hogy karddal kezükben harcoljanak a drága tetemért; a szász azzal a tervvel áll elő, hogy forduljanak kérvénnyel a hatóságokhoz és fogadjanak prókátort, aki ügyüket sikerrel képviselje; a román azt várja, hogy besötétedjék, remélve, hogy a sötétség leple alatt majd csak elszállítják valahogy a holttestet. Közben a cigány

egyszerűen ellopja Krisztus testét. Bennünket most nem az anekdota derűs fordulata érdekel, hanem a példás egyetértés, mellyel Erdély népei az anekdota szerint — mindegyik természetadta hajlamainak és népi sajátosságainak megfelelően — a közös, magasabb cél érdekében egymás mellé állanak. Ezt az eszményi egymás mellé állást kell megteremtenünk ma is népeink boldogulása érdekében. Egemás mellé azonban csak úgy kerülhetünk, ha a közös múltat megbecsüljük és az egymás közti kapcsolatok megteremtésében és feltárásában is — minden súrlódáson meg ellentétén túl — az összetartó, építő erőket ragadjuk meg és fejlesztjük tovább.*

PUKÁNSZKY BÉLA

* A szász-román irodalmi kapcsolatokat alapvetően, mintaszerű módszerességgel *Karl Kurt Klein* világitotta meg: *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen. Zwei Studien aus dem Aufgaben- und Arbeitskreis der Deutschforschung an den rumänischen Universitäten*. Heidelberg, 1929. Cikkem filológiai anyagát jórészt ennek a tanulmánynak köszönhetem; ugyanitt megtalálható a kérdésre vonatkozó fontosabb szakirodalom is.